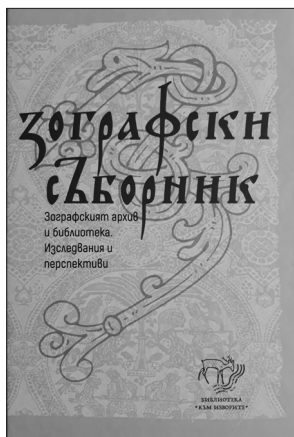

„ЗОГРАФСКИЯТ СЪБОРНИК“ – ПРИМЕР ЗА ПОЛЗОТВОРНОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ БРАТСТВОТО НА ЗОГРАФСКАТА БЪЛГАРСКА СВЕТА ОБИТЕЛ И НАУЧНАТА ОБЩНОСТ

Зографски сборник. Зографският архив и библиотека. Изследвания и перспективи.
Съставители: Д. Пеев (гл. редактор),
М. Димитрова, Е. Дикова, Г. Ванев, Л. Ненова.
Света гора Атон: Зографската света обител,
2019. ISBN: 978-954-770-452-7

„Зографският сборник“ е книга, мащабността и значимостта на която се измерват не само с внушителния ѝ обем – 991 страници. Като резултат от над десетгодишното сътрудничество между братството на Зографската света обител и различни научни екипи и отделни учени по опазването и проучването на културното наследство на манастира, тази книга е свидетелство за възможно то съзидателно взаимодействие между църквата и науката, между духовното и светското, между вечното и съвременното. Именно този стремеж към съвместен, „съборен“ труд определя и заглавието на сборника.

Изданието е организирано в две големи органично свързани цялости. В първата са включени 38 статии както от утвърдени учени, така и от млади

изследователи, които са групирани в пет тематични дяла („Кирилски ръкописи в Зограф (XVI–XX в.)“. Подходи при изследването и описанието им“; „Документален архив на Зограф (XV–XIX в.)“; „Зограф и българската историопис от XVIII в.“; „Текст и контекст: Зограф в културното пространство на Балканите и отвъд него“ и „Книгохранилища и документи. Форми на описание и съхранение“). Във втората, факсимилна по своята същност част, са публикувани 140 дигитални копия на документи, части от документи и артефакти от Зографския архив с отлично качество и четимост.

Книгата започва неслучайно със статията на библиотекаря на Зографския манастир йеродякон Атанасий, озаглавена „Евангелието като извор на вдъхновение за работата в научен екип“ (с. 11–22), която може да се бъде разглеждана като своеобразно предисловие, като идейната рамка, около която е построен Сборникът. Статията дава насоките, без да наставлява как да се организира пълноценно и да се осъществи всяка една екипна работа „около“ науката и „преди“ науката (с. 11). Облягайки се на Евангелието с вяра и поглед напред, йеродякон Атанасий акцентира върху личностните взаимоотношения и убедено говори, че „нормалното състояние на екипа е духът на съпричастност и взаимност“ (с. 17). Той засяга отношенията на власт, характерни за човешката природа, и посочва, че ръководителят на идеалния

екип „трябва да може да носи немощите на всички останали (и човешките, и научните немощи)“, а от своя страна, талантите на всеки един „трябва да станат общо достояние“ (с. 18). Наред с това, той обръща особено внимание на факта, че взаимодействията между членовете на екипа биха били най-продуктивни, ако са подчинени на духа на търпимост и човечност.

Първият дял на сборника – „Кирилски ръкописи в Зограф (XVI–XX в.). Подходи при изследването и описанието им“ (с. 23–234) – обхваща 11 статии, засягащи различни проблеми около каталогизирането, дигитализирането и описването на ръкописи от Зографската сбирка, като основният акцент в нея са непроучени и слабо проучени късни материали от архива. В публикацията „Каталогизиране на кирилски ръкописи от втората половина на XVIII до първата половина на XX в., пазени в Зографския манастир: трудности и перспективи“ авторите Маргарет Димитрова, Климентина Иванова, Елисавета Мусакова, Андрей Бояджиев, Андрей Бобев, Петко Петков, свещеник Козма Поповски и Любка Ненова представят опита си, натрупан при описването на стотина непознати или малко познати за науката късни кирилски ръкописа (№ 287 – № 405 от Зографската сбирка), положили основата на нов „Каталог на славянските ръкописи от Зографската света обител“, издаден през 2017 г. В статията детайлно се излагат подходите, методите и принципите, на които е основан каталогът, което би помогнало не само за по-ясното ориентирване в него, но и би провокирало всестранното и детайлното изучаване на ръкописите в бъдеще. На свой ред Елисавета Мусакова и Гоце Ристески добавят още щрихи и подробности към представянето на късните ръкописи в библиотеката на Зографския манастир. Е. Мусакова запознава читателите с особеностите на тяхната украса (с. 43–60), а Г. Ристески (с. 61–72) разглежда почти неизвестната за научните среди сбирка от певчески ръкописи на Зографската света обител, която може да бъде окачествена като „особено ценна

както за историята на църковнопевческото изкуство и книжовно-певческите центрове на Балканите, така за църковнопевческата традиция“ (с. 61).

Няколко публикации от тази част на сборника се спират върху православната агиографска, преводаческа и преписваческа традиция, продължаваща и през XVIII–XIX в. В този диапазон на изследване са стагиите на Андрей Бобев за историята на почитта към св. Димитър Басарбовски в Зографската света обител (с. 120–147) и на Пьотър Жгун и Вера Подковирова за ролята на преп. Паисий (Величковски) за вдъхновяването и устройването на истинския аскетичен монашески живот. В публикацията „Ръкописите от школата на преподобния Паисий (Величковски) в библиотеката на Зографския манастир“ (с. 73–100) Жгун и Подковирова дават висока оценка на дейността му, чрез която се „осъществява връзката между живата светоотеческа писмена традиция и Новото време“ (с. 73). Особено ценен е каталогът на посочените ръкописи, който двамата учени прилагат в края на публикацията си (с. 85–100).

Тук са включени и две статии, анализиращи паратекстове, създадени в десетилетията на XIX и началото на XX в. В статията си „Нови сведения за историята на Зографското глаголическо евангелие от X в. според гръцка приписка от XIX в. в старопечатна книга от библиотеката на манастира Зограф (Инв. № 19023)“ (с. 101–112) Димитър Илиев представя неизвестни моменти от късната история на това ранно евангелие. Анализирайки двете гръцки приписки и съответстващите на тях български приписки (в същността си преводни на гръцките), авторът оформя твърдението, че „сред монасите в края на XVIII – средата на XIX в. е съществувала памет за това, че Зографското евангелие е пребивавало в някакъв момент в метоха „Св. Николай“ в Провлака, преди да бъде открито от Миханович в манастира през 1843 г. И причина за озоваването му там са били славяноезични, тоест българоезични скотовъдци“ (с. 111). От своя страна, Петко Петков, свещ. Козма Поповски и Димитър Пеев ко-

ментират в своята статия приписката на „окаяния Драган“ в Зографския тrefологий (втората половина на XIII в.) и датират нейната „възстановка“ на сегашния л. 172 от ръкописа след 1908 г.

С извороведска стойност е „бележката“ (с. 113–119) на Георги Парпулов, в която се коментират и описват двата най-стари ръкописни поменика, запазени в Зограф до наши дни – започнати през 1591/92 г. и съответно през 1709 г., в началото на които стои възпоменателен списък на някогашните български царе. Тяхната стойност се измерва не само чрез факта, че съдържат ценни документални сведения за историята на Зограф и многобройните населени места, с които е поддържал връзка. Те са явното свидетелство, че паметта за средновековната българска държава е пазена столетия след завоеването ѝ от османците.

Като приноси могат да се оценят и изданията с критичен коментар на няколко непубликувани досега ръкописа, намерили място в този дял от сборника. Андрей Бояджиев обнародва текста на славянското житие на св. Георги Янински (с. 156–173); Клементина Иванова издава един неизвестен превод на учителя и просветен деятел Милан Радивоев (1845–1918 г.) на *Зографската повест*, паметник от XVI в. (с. 201–218), а Петко Петков публикува големи пасажки от открития наскоро сборник на неизвестния книжовник Търпе Вучидолов (с. 174–186).

Още от избраното наименование на втория дял на Сборника – „Документален архив в Зограф (XV–XIX в.)“ (с. 235–445) – читателят се ориентира за предимно археографската насоченост на текстовете. В тях откриваме не само съвременния поглед върху методите и похватите при описването на манастирската книжовна колекция и подходите при нейното изучаване, но и историята на това обследване. В този аспект, като принос за историята на българското изворознание и археография, може да бъде окачествена публикацията на Георги Митов „Васил Априлов в търсене на документи за средновековното българско минало“ (с. 413–444), в която се оценява ролята

на известния деятел от средата на XIX в. за развитието на българската историография и дипломатика.

Този дял започва с една интересна статия на Иван Йорданов, в която се коментира и сравнява златният печат на цар Иван Асен II (1218–1241), съхраняван в архива на манастира, и разпространеното негово изображение, за което И. Йорданов неоспоримо доказва, че е направено не по оригинала, а по копие на печата (с. 235–243). Следващите няколко публикации се занимават с описанието и представянето на различни по произход архиви от манастирската сбирка. В своята статия „Връзките на Молдова със Зографския манастир на Света гора“ (с. 243–255) Петронел Захарюк коментира състоянието на проучванията и научните перспективи за бъдещи изследвания по темата. Като част от екипа по описването на влахо-молдовските грамоти и документи от XV–XIX в., той заедно с Георге Лазар, Димитър Пеев и Иван Билярски публикува и особено ценния за изучаването на историческите контакти и влиянието на Зограф в рамките на православната общност „Чек-лист на влахо-молдовските документи в архива на Зографския манастир“ (с. 256–317). На свой ред съдържанието на манастирската колекция от османски документи от XV–XIX в. и значимостта ѝ за историята на манастира и историята на православната църква като действаща институция в рамките на Османската империя стои в основата на статията на Мария Кипровска и Григор Бойков (с. 318–359). Ценен е представеният от двамата учени подробен хронологичен списък и резюме на османските документи от XV в. (19 на брой), за които би могло да се каже, че са „значимо допълнение към известните общо 95 светогорски документа от това време“ (с. 334). Освен върху подходите при изучаването и описването на Зографския архив, посочените публикации акцентуват върху разбирането, че той представлява „една органична колекция, включваща ръкописна и документална сбирка с различни по вид извори, написани на различни езици през различни периоди“ (с. 343).

Тук е поместена и обширната публикация на Надя Данова, Кета Мирчева, Олга Тодорова и Светлана Иванова върху четири зографски кондички от XVIII – началото на XIX в. (с. 350–412). Значителната извороведска стойност на представените документи е безспорна, тъй като те дават сведения за организацията на манастирския и монашеския живот в епоха, за която все още не разполагаме с достатъчно българоезична документация. А това, от своя страна, разкрива редица изследователски възможности.

Третият раздел на Сборника е посветен на *българската историопис от XVIII век* (с. 447–547) и в него намират място няколко статии, свързани с историческите съчинения в контекста и реалността на Зограф от онова време като пространство на съхранената българска памет. Приносна е статията на йеродякон Атанасий „*История славянобългарска* като повод за един християнски прочит на историята“ (с. 447–475), в която библиотекарят на Зографския манастир разглежда делото на Паисий Хилендарски в православния контекст на XVIII в. Според него „о. Паисий е достатъчно ангажиран, макар и непряко, от идейните течения, идващи от Запад, и поради това възприема наличната по онова време концепция за етническо разграничаване на балканските народи в рамките на единната все още общност на православните в османската държава“ (с. 459). През тази призма йеродяконът прави обобщението, че в *История славянобългарска* „е налична концепцията за донационална идентичност на българите, които са нещо различно, но съществува паралелно в една съвкупност с останалите православни народи“. *История славянобългарска* е обект на изследване и от Любка Ненова, която коментира и сравнява текстологично житийните бележки за св. Йоан Рилски и неговите последователи в 11 преписа на *Историята*, като за основа ѝ служи т. нар. *Белова* (с. 522–536). Авторката доказва, че в анализирания откъс повечето от вариантите не изменят съществено текста в смислов план.

Върху живота и делото на отец Паисий се спира и Димитър Пеев в статията си „Нови документи за отец Паисий Хилендарски“ (с. 476–521). Стойността на тази публикация е висока, тъй като в нея са събрани всички известни в момента документални свидетелства за житейския път и дейността на проигумен Паисий и е направен опит за тяхната оценка в културния контекст на православната монашеска общност на Света гора от XVIII в. Приносно е не само дипломатическото описание на 12-те документа (някои от тях познати за науката, други новооткрити) и тяхното издаване, но и неизвестните досега факти за личния живот на оца, които се изнасят пред родната научна общност за първи път. На базата на представените документи изследвателят заключава, че Паисий Хилендарски не е бил книжовник в тесния смисъл на думата, както предполагат Боню Ангелов и Божидар Райков, а „монах, изключително компетентен във финансово-управленческите въпроси“ (с. 497). Д. Пеев прави откритието, че Паисий освен споменатия в *История славянобългарска* брат Лаврентий е имал още две сестри и племенник, които са живеели в София – едната се е казвала Стаменка, другата по мъж е била Ваклинович, а нейният син се е казвал Стоянчо Ваклинович. Благодарение на новия аналитичен поглед и новооткритите документи Д. Пеев убедително доказва, „че о. проигумен кир Паисий Хилендарски не е починал, както се смяташе досега, през 1773 г., а по-късно“ (с. 498).

От същия автор е и последната статия – „За *Зографската българска история* и нейния автор“ (с. 537–545). Въз основа на приписката в книгата на далматинския францискански книжовник Андрия Качич Миошич *Разговор угодни* (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, 1759), поръчана от Хърватия и пристигнала в манастира през ноември 1760 г., Д. Пеев идентифицира автора на *Зографската българска история* като йеродякон Доситей Зографски, носител на северозападен български диалект от преходните говори, за личността на когото, за съжаление, все още няма достатъчно сведения.

В четвъртия дял от сборника – „Текст и контекст. Зограф в културно-пространство на Балканите и отвъд него“ (с. 549–723) – са включени 10 публикации, в основата на които стои идеята за значимото място на Зографския манастир в християнската и православната карта на света от Средновековието до наши дни, за контекстите – географски и духовни, в които богатото зографско книжовно наследство се вписва и се вмества. Няколко от статиите, избрани в този раздел, са посветени на Зографското културно наследство според данни в други библиотечни и манастирски книгохранилища. Такава е например публикацията на Марина Крутова. В нея изследователката дава нови сведения за архивните материали от и за Зографския манастир, пазени в ръкописния отдел на Руската държавна библиотека (XIII–XIX в.) (с. 636–655). М. Крутова отбелязва, че те заемат основно място сред материалите от атонските манастири. Но тяхната ценност се състои не в големия обем на колекцията, а във факта, че съдържат важна информация за живота на манастира, за монасите, за културно-историческите връзки на обителта с други манастири и „са още едно свидетелство за дълготрайните дружески отношения на българската обител и Русия“ (с. 652). От своя страна Поликарп Кишулеску представя сбирката от ръкописи от библиотеката на Св. Синод на Румънската православна църква в Букурещ, свързани с Молдова и със Зографската света обител (с. 656–661), и коментира няколко документа от нея, създадени през XV–XVI в. на Атон. А в публикацията „Зографски дейци в хилендарски музикални ръкописи“ (с. 662–672) Светлана Куюмджиева разглежда връзките на Зограф с другите два големи центъра на българската книжовна и духовна история – Рилския и Хилендарския манастир – в областта на музиката. Приведените от авторката нови данни от приписки и рубрики в 9 хилендарски ръкописа за книжовници, свързани със Зографския манастир, са ценно допълнение към историята на българското музикално наследство и отварят вратата за бъдещи изследова-

телни инициативи. Екатерина Дикова разкрива още един аспект от богатото културно завещание на Зограф. Нейната статия (с. 610–627) разглежда в съпоставителен план византийския поетически текст на Христофор Митиленски и двата му южнославянски превода в *Стишиния пролог* за април в най-старите запазени преписи: българския превод от 1345–1360 г., пазен в Зографския манастир, и сръбския превод от края на XIV–XV в. от фонда на Държавната библиотека в Берлин. Статията е стойностен принос към историята на българската средновековна книжнина и към летописа на българското поетическо изкуство през вековете. На свой ред Ангелики Деликари разширява с още една стъпка атонския хоризонт и в своята публикация разглежда документите от 7 светогорски манастира (Великата лавра, „Ватопед“, „Кутлумуш“, „Филотей“, „Ксиропотам“, Иверския и Хилендарския манастир) като свидетелство за славянските влияния в Гърция (с. 588–609).

В разглеждания дял са представени и други непроучени и слабо проучени книжовни паметници и архиви на Зографската книжовна сбирка. Интерес буди статията на Галина Бесстремная, в която се обнародват за първи път пазените в книжовната колекция на манастира материали за участието на зографски монаси в руската православна мисия в Япония от средата на XIX в. (с. 711–723). Авторката прави подробно описание на шестте неизвестни досега японски документа, които „имат несъмнена историко-филологическа стойност, тъй като те съдържат образци на превод на богослужбени текстове от ранния период на съществуването на Руската духовна мисия в Япония“ (с. 711). Върху историята на разпространение и съдбата на зографски ръкописи се спира Ралф Клеминсън. В своята статия авторът разглежда и сравнява преписите на Словата на преподобния Доротей от Газа в Зографския манастир и в Бодлеанската библиотека (главната изследователска библиотека на Оксфордския университет) и доказва генетичната връзка между тях

(с. 628–635). От друга страна, Александър Жабов разкрива изследователския потенциал на вече познати извори. Авторът представя нови гледни точки към историята на прославата на св. Пимен Зографски, български светец, живял в средата на XVI – първите десетилетия на XVII в. (с. 674–697). Обследвайки подробно историческите сведения и научните проучвания върху живота и творческата дейност на светеца книжовник, иконописец и зограф, Жабов начертава възможни насоки за бъдещи научни търсения по посока на контекстуализиране на известните паметници и на самия свети Пимен не като изолиран феномен, а като „част от Православната общност в Османската империя в рамките на балканския XVI–XVII век“ (с. 694).

Особено ценна е публикацията на Генчо Банев „За автора на *Кониковското евангелие*. Нови данни за ръкописното наследство на книжовника Натанаил Зографски, митрополит Охридско-Пловдивски“ (с. 549–587), която хвърля нова светлина върху изследователските интерпретации на този небезизвестен новобългарски превод по говора на с. Кониково (днес в Гърция) на Неделното евангелие, отпечатано с гръцки букви в Солун през 1852 г. Като прави задълбочен и детайлен текстологичен анализ, изследвайки и сравнявайки езика, лексикалните особености и стила на писане на текстове от *Кониковското евангелие* от три различни източника: *Солунското издание*, *Александрийски ръкопис* и три варианта в т. нар. *Зографски паралели*, както и други четири зографски ръкописа от писача на *Паралелите*, Г. Банев неоспоримо доказва, че преводачът на евангелието е именитият възрожденски книжовник, духовник, обществен деец и революционер Натанаил Зографски.

В този раздел намира място и статията на Атанас Тончев, в която се предлага един съвременен антропологичен поглед върху православната монашеска общност и особено върху атонското монашество (с. 698–709). Статията е резултат от едномесечната теренна работа на автора на територия-

та на Зографския манастир и в нея се разглеждат четирите аспекта на монашеската молитва: литургична молитва, материална молитва, килийна молитва и съзерцателна (исихастка) молитва. Като взема предвид православнобогословие на молитвата и различни антропологични теории на религията и православие, Тончев прави обобщението, че „четирите вида съществуват в непрекъснато единение и общение един с друг, работят в различни степени и по различен начин за преобразяването на монашеския живот в цялостна, единна молитва“ (с. 708).

Петият дял на Зографския сборник носи името „Книгохранилища и документи. Форми на описание и съхранение“ (с. 725–802) и в него се обсъждат начините на съхранение на ръкописни книги и документи, различните методи на каталогизация, дигитализация и предоставяне на достъп на изследователите до тях. Върху интеграцията на електронните ресурси и научните перспективи на създадената през 2014 г. Зографската електронна научноизследователска библиотека се спират Андрей Бояджиев (с. 725–736) и Анна Ангелова (с. 752–760), а Мери-Алън Джонсън споделя полезните практики при организирането на т. нар. Хилендарска стая в Държавния университет на щата Охайо, САЩ, и представя работещия модел на сътрудничеството между Хилендарския манастир и Хилендарската изследователска библиотека (Охайо) за съхранение и достъп до атонското книжовно наследство (с. 761–781). Електронното каталогизиране на славянските ръкописни колекции е обект на анализ и коментар от Елена Узунова (с. 782–793) и Антоанета Лесенска (с. 794–802), които изтъкват усилията съответно на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (София) и Народната библиотека „Иван Вазов“ (Пловдив) в тази насока. Николаос Мандзурис предоставя безценен опит в областта на консервацията и всестранното благоустройство на Зографската библиотека и оценява ефективността на взетите мерки, съобразени с особените климатични условия на манастира и

микроклимата на библиотечните помещения (с. 737–751). В своята статия той прави обобщение на действията и активностите за опазване и поддръжка на Зографския архив и положителните резултати от започналата през 2009 г. и продължаващата до днес мащабна програма за превантивна реставрация и консервация на сбирката от артефакти, ръкописи, старопечатни книги и нови издания.

Във втората, факсимилната част на книгата (с. 865–991), са отпечатани 140 дигитални копия на документи, архивни единици и артефакти, които онагледяват научното съдържание на статиите и повишават тяхната археографска и извороведска стойност. Високото качество и изключително добрата резолюция на снимките и на печата позволяват на читателя да види илюстрациите като свидетелство на отминалото време, като доказателствен материал на написаното, и в същото време му предоставят възможност да прочете тяхното съдържание и сякаш да усети истинския оригинал и съответната епоха, в който е създаден.

Полезен ориентир в големия обем на изданието и необозримото море от данни, факти, личности и събития, свързани с многовековната история на Зографската света обител от X в. до наши

дни, са двата показалеца (с. 811–860) – на личните имена (съставен от Димитър Пеев, Генчо Банев и Мария Мицкова) и на географските названия (съставен от Димитър Пеев и Генчо Банев).

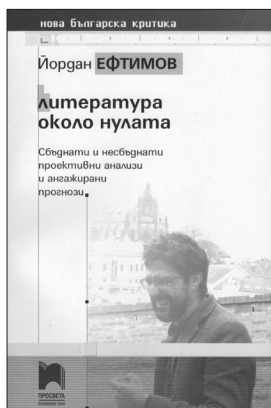
Зографският съборник е вдъхновяващ и работещ пример за ползотворното сътрудничество, за съвместния „съборен“ труд между братството на Българската света обител на Атон и научната общност за описването, съхраняването и опазването на богатото културно и материално наследство на Зографския манастир. Сборникът с основание може да се нарече незаменимо пособие при изследването на дълговечната зографска книжовна традиция и манастирска история в хронологията на променящите се столетия и епохи. Той е съвременното свидетелство за духовното влияние на Зографския манастир – онази православна „твърд“ в мрежата от контексти и връзки (културни, духовни и личностни), в която като в „жив организъм“ се преплитат събития, хора и времена от един летопис, започнат през X в. и продължаващ до днес.

МАРИЯ МИЦКОВА

Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“

✉ m_mitzkova@yahoo.com

МЕЖДУ ДЪЛГИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ И КРАТКИТЕ ФОРМУЛИ

И. Ефтимов. *Литературата около нулата: съвремни и несъвремни проективни анализи и анажирани прогнози.* София: „Просвета“, 2019.

Че литературата е исторична, разбираме не от литературната история. Литературната история изгражда моделите си, след като историчността на литературата вече е налице. След като я има разликата между едно „сега“, един настоящ момент, когато се е състояла появата и преживяването на едно произведение или на някакво надхвърлящо отделния текст събитие в литературата, и следващите след този момент перипетии с произведението или литературното събитие. Книгата на Йордан Ефтимов „Литературата около нулата“ ни дава